

СВІТ ОЧИМА ХУДОЖНИКА (уривок з книги)

Василь Забашта

Іван-Валентин Задорожний

Ржищів. Листопад 1987 року. На цвинтар, що знаходиться на одній з круч над Дніпром, йде похоронна процесія... Попереду вінки, квіти, дубовий хрест з мистецькою різьбою, зроблений друзями небіжчика. Труна покрита червоною китайкою. Несуть свого отамана побратими по творчості, художники-монументалісти. Проводжають в останню дорогу талановитого, посправжньому народного художника України Івана-Валентина Задорожного, як проводжали колись козаки своїх керманичів.

Серед похоронної процесії я із сином і донькою, з членами Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, друзями Валентина Федосійовича – Володимиром Данилейком, Олександром Фисуном, Володимиром Прядкою... Не було серед них Георгія Кириловича Ткаченка, Івана Макаровича Гончара – вони відійшли від нас раніше. Поряд ішло багато інших шанувальників таланту Задорожного, його учнів і колег...

Забриніли струни бандури над могилою, і полинув спів тужливої пісні. У багатьох присутніх набігла на око гаряча сльоза... Деревя скинули золоте листя на ще свіжу темну землю могили. І спить тепер Вален-

тин вічним сном. Вранці сонце сходить, вітер віє, листя шелестить. А там... недалеко Канів... Пішов із життя мій друг! А міг би жити ще довго, якби не та зла доля та «добрії люди»...

У 1951-му разом з Валентином вступали до аспірантури. Тоді на живописне відділення, крім нас, іспити складав Василь Хитриков, на графічне – Григорій Гаркуша та ще хтось, прізвище якого призабув. Готувалися всі напружено. Хлопцям було легше. Вони – вільні художники. Я ж був обтяжений службовими обов'язками, адже працював у Комітеті у справах мистецтва* зранку й до пізнього вечора. Робота відповідальна і кропітка. На підготовку й творчу роботу часу не вистачало. Надії на вступ я мав мало, особливо після розмови в Комітеті із Сергієм Олексійовичем Григор'євим. Він дав мені зрозуміти, що аспірантури мені не бачити, «як своїх вух». Проте я вирішив випробувати долю. Склав іспити, чекав результатів.

У щоденнику від 13 грудня 1951 року за нотував: «На роботу подзвонив мені Сер-

* Комітет у справах мистецтва був створений у 1946 р. і діяв при Раді Міністрів УРСР. – Ред.

IN MEMORIAM ET HONOREM

гій Олексійович. Він сповістив, що за кількістю балів я зарахований до аспірантури. Це була щаслива хвилинка в моєму житті... Прикро, що Хитриков одержав другий удар (перший – не прийняли на виставку його картину). Увечері в інституті нам офіційно повідомив результат тов. Заруба: зараховані В. Задорожний, Г. Гаркуша і я. Задорожний одразу ж пішов у лазню. Він (разом із Хитриковим) запрягся не митися, допоки не будуть відомі результати...». Але радість моя була передчасна. Не знаю, з якої причини, однак протягом двох місяців ще дебатувалося питання про моє навчання. Хлопці вже працювали, а я перебував у «підвищеному стані». З вуст Григор'єва дізнався, що начебто одне місце живописця Москва хотіла віддати графікам (тоді всім розпоряджалося московське начальство). Валентин Задорожний був учнем С. Григор'єва, тож відрахувати мусили мене. Два місяці були місяцями душевних тортур. Урешті 14 березня 1952 року вийшов наказ про моє зарахування. У щоденнику запис: «Нарешті закінчилося моє життя чиновницьке». Так я став аспірантом Володимира Миколайовича Костецького. Валентин – Сергія Олексійовича Григор'єва. За три роки, працюючи в одній аудиторії, поділеній фанерними щитами на дві аспірантські майстерні, так і не заприятелювали, не стали однодумцями. У стосунках дотримувалися толерантності, але внутрішньо «стояли – як кажуть – по різні боки барикад»...

Григор'єв – ректор, людина активна, шанована у вищих ешелонах влади, впливова. Для Валентина він був великим авторитетом. А енергійний, працюючий і здібний Валентин, який ловив усе на ходу, – улюбленим студентом Сергія Олексійовича. Таким учнем пишався б кожен викладач. Пізніше Іван-Валентин казав, що кожне слово Григор'єва з будь-якого питання він приймав беззаперечно і з цілковитою довірою, не піддаючи жодному сумніву. Наставник для нього був абсолютним авторитетом. Валентин бездоганно виконував усі його вказівки і прислухався до всіх зауважень... Григор'єв учив Задорожного писати картини швидко й на актуальні теми сучасного політичного й суспільного життя.

І Валентин не підводив свого керівника. Тематика його тогочасних творчих картин повністю відповідала ідеології часу: «Смерть Леніна», «Клятва Сталіну». По радіо порушувалося питання підлабузництва – Валентин тут-таки написав картину «Підлабузник». У 1953 році почався процес проти лікарів кремлівської здравниці й Валентин обрав його темою свого аспірантського диплому, створив ескіз, розробив образи персонажів.

Мій керівник – Володимир Миколайович Костецький – людина великого таланту, але замкнута й мовчазна, для якої чітко сформулювати й висловити думку було доволі важко. Його живописні полотна відзначалися темпераментним письмом. Однак працював над ними він повільно, довго виношуючи ідею робіт, створюючи масу ескізів композиційних варіантів, опрацьовуючи кожну деталь, кожну дрібницю... І навіть вже після завершення полотна часто намагався переробляти написане, покращити його. Інколи доробляв свої твори навіть тоді, коли вони вже висіли у виставковій залі чи їх було закуплено. Через це мав багато неприємностей... Володимир Миколайович одержав собі подібного аспіранта.

Час навчання спливав швидко. Я ж не лише розпочав заняття на два місяці пізніше, а ще довго не знаходив належної теми для картини. Валентин уже розпочав працювати на полотні, а моє полотно стояло на мольберті чистим. Через три місяці заходить Володимир Миколайович, роззирнувся й питає: «Чи і в голові порожньо, як на полотні?». Це був, звісно, жарт, але гіркий і влучний. Така зовнішня бездіяльність спричинила різні розмови щодо мого перебування в аспірантурі. Вони не вщухали певний час і після того, як я нарешті визначився з темою роботи, вирішивши втілити подвиг Лялі Убийвовк – керівника підпільної організації «Нескорена полтавка». Проте врешті-решт тема була обґрунтована, ескіз намальований та затверджений і я взявся до написання картини. Працював з піднесенням, і позитивний результат не забарився. Володимир Миколайович тепер частіше став навідуватися до мене в майстерню, нерідко разом зі своїми товаришами – Іл-

лею Нісоновичем Штільманом чи Олексієм Олексійовичем Шовкуненком. Кожен із них намагався мені допомогти порадою. Неодноразово заходив і мистецтвознавець Леонід Владич, котрий порадив мені змінити початкову назву картини, адже в ній відтворюється спротив ворогу як типове явище боротьби українців проти німецьких окупантів. Він запропонував варіант який і мені припав до душі – «У роки окупації».

Робота тривала. Одного разу до мене після засідання завітав Володимир Миколайович і Олексій Олексійович. Шовкуненко уважно оглянув полотно, потім звертається до Костецького: «Не втямлю ніяк, чому знову постало питання про картину Василя Івановича. Сергій Олексійович вважає, що композицію слід переробити: повернути усю сцену справа наліво, бо двері, в які стукає ворог, розміщені зі східного боку... Якась нісенітниця!». Композицію вирішив не змінювати.

Було багато й інших неприємностей, проте мені, як і Валентину, вдалося-таки вийти на фінішну пряму...

Якось працюю в майстерні, чую заходить до Валентина Григор'єв (аудиторія розділена лише фанерними щитами – усе чуто).

– Валентине, – каже Григор'єв, хоча ти зробив уже багато на полотні, але слід змінити тему. У тебе тема невиграшна, у Забашти тема виграшна і працює він зараз добре.

Я був здивований і, водночас, задоволений почутим... Валентин тему змінив, написав «Молодогвардійці». Працював він швидко і легко. Я – повільно і важко. У підсумку ми майже одночасно завершили свої дисертаційні картини. На той час в Угорщині відбувався Міжнародний фестиваль молоді. Наші роботи були рекомендовані на фестиваль. Одні колеги надавали перевагу моїй роботі, інші – Валентиновій, та все вирішувалося в Москві. Сергій Григор'єв і Валентин поїхали до всесоюзної столиці по «свою правду», а Володимир Миколайович і я лишилися в Києві. Мені довелося б змагатися не з Валентином, а з Григор'євим та його численними московськими друзями. Таке протистояння явно було не на нашу користь.

Після закінчення аспірантури та творчої поїздки до Китаю я залишився викладати в інституті. Валентин продовжив працювати творчо, став членом правління Спілки художників, членом художньої ради. Це були високі посади, хоча й громадського характеру. Наші життєві й творчі шляхи не перетиналися, ми йшли паралельно. При зустрічах віталися, але ніколи не розмовляли один з одним, не намагалися зблизитися чи порозумітися...

Минали роки... У країні і в особистому житті кожного з нас сталося багато змін. Я повністю віддався педагогічній роботі (був деканом, керував народною студією образотворчого мистецтва при Жовтневому палаці культури, мав сім'ю, двох дітей).

Одного весняного дня на початку восьмидесятих приходить до інституту Валентин, розшукує мене і пропонує вийти на повітря інституту трохи провітритися, адже весна на дворі.

Вийшли. Гадав, що хтось збирається поступати і Валентин проситиме мене про сприяння («аби звернув увагу»), та я помилився. Він повів мову зовсім про інше: «Знаю, в інституті є багато “вух”, котрі підслуховують, наша розмова мусить бути без них. Василю, я пропоную тобі стати членом Товариства охорони пам'яток історії та культури, стати головою секції образотворчого мистецтва. Нині головує Іван Макарович Гончар, та його переслідують органи, особову справу розбирають на партійному бюро району. Він не може працювати, його шантажують. Він послав мене до тебе, сказавши, що ти впораєшся із цим завданням. Там зібралися гарні люди, уболівальники за долю України, її культуру. Я з ними радився, вони з твоєю кандидатурою згодні».

Такої розмови та ще від Валентина я не чекав.

– Валентине, а чому б тобі самому не стати головою?

– Я – заступник Івана Макаровича, головою не можу бути, бо дуже зайнятий у Спілці, працюю над великим творчим замовленням.

– Я теж не менш зайнятий. На творчу роботу не маю часу, сім'я мене не бачить.

IN MEMORIAM ET HONOREM

– Але ми не можемо стояти осторонь, адже нищиться щоденно наша історична пам'ять, наша культура.

Я слухав і не пізнавав Валентина, бо знав його цілком іншим... Ми ще довго розмовляли й нарешті порішили: Валентин стає головою, я – його заступником. Будемо разом усією секцією при Товаристві робити все можливе, аби зберегти національну спадщину.

З того часу ми з Валентином стали близькими друзями.

... Протягом років роботи в Товаристві ми неодноразово зустрічалися, обговорювали проблемні питання спільної роботи. Він приходив до мене в майстерню, оглядав роботи, над якими я працював, давав поради, радів моїм успіхам. Особливо йому сподобалася картина «З походу не верта-

ються сини». Його оцінка була для мене найвищою похвалою. Я знав його як чудового живописця. Тепер пізнав як мислителя й патріота-борця. Він був потрібний мені, я – йому...

Із життя Валентин пішов зарано, а міг би так багато ще зробити як мистець і громадський діяч. Він був талановитим і плідним художником, а ще правдивим провідником і носієм національних основ у сучасному мистецтві України. Він пішов із життя лише фізично, бо дух його донині витає над усіма нами... Щороку мої діти приходять колядувати до Надії Яківни, дружини Івана-Валентина, пригадуючи ті урочі дні, коли і Валентин Феодосійович із замилюванням слухав колядників-віншувальників. Між собою часто згадуємо його як близьку, рідну нам людину, як вірного друга нашої сім'ї...

У ПОШУКАХ СВІТЛА (уривок з книги)

Василь Забашта

Бомба

Ішов 1975, наближалось 9 Травня... Не переймаючись «високим ідейним штилем» свята Перемоги, відніс щойно завершену роботу «У гостях. Портрет Т. Сваткової» на виставком, який формував виставку творів ветеранів. Я не міг навіть припустити, що кольорова гама мого живописного полотна спричинить якийсь переполох і сум'яття серед більшості членів виставкової ради. Вони – як з'ясувалося пізніше – тривалий час не могли втямити, що з ним робити. Валентин Задорожний (він тоді входив до складу цієї ради), поспішив повідомити мене по телефону про перебіг подій, але не застав удома, і розмовляв з дружиною. «Чую у телефонній трубці збуджений голос Валентина Задорожного», – розказувала згодом мені дружина.

– Василь є?

– Немає, – відповідаю.

– То слухайте Ви. Це була бомба!

– Не розумію, Валентине, про яку бомбу Ви говорите! Що за бомба? Деся вибухнула?

– Так! Вибухнула. Ви б тільки бачили, що там коїлося!

Валентин кричав у слухавку:

– Картина Василя «У гостях» за кольором – це бомба. Партійне керівництво художньої ради шаленіло: «Что себе только думал Забашта, подавая на праздник Победы такую картину. Ни надлежащей темы, ни образа, один лишь цвет! Это полный отход от принципов соцреализма». Хтось із членів ради запропонував: «Картину не принимать! Она своим колоритом убьет все наши работы!». Та Михайло Деревус заперечив: «Не можна не прийняти. Він ветеран, орденосеєць орденів Слава». Ухвалили: прийняти, але повісити у самий глухий куток виставкової зали.

Наприкінці оповіді Валентин вигукнув: «Ура! В Україні з'явився майстер імпресіонізму. Вітайте Василя з прекрасною роботою!».

Те, що Валентин розказав дружині телефоном, переповів згодом особисто мені при зустрічі. Я гадав, що він трохи «перебрав» в оцінці моєї картини, проте перестрів Михайла Гордійовича Дерегуса, він

також мене привітав і порадив: «Василю, як ти написав обличчя жінки, пиши так усі свої роботи». Оцінка Дерегуса для мене була особливо важлива, бо надала впевненості й переконання, що шукав не дарма.

Як і обіцяли члени худради, роботу повісили в найтемніший куток зали, але й у сутінках вона світилася...

SUMMARY

The author brings forward the reminiscences of the well-known Ukrainian painter, educator and public figure Vasyl Zabashta (1918–2016) about his colleague and sworn brother, prominent artist Ivan-Valentyn Zadorozhnyi (1921–1988). The first recollection is taken from the already published book *The World Reflected by a Painter* (Kyiv, 2009), and the second one – from the sequential part of the memoirs, by now prepared, named *In Search of Light* (recorded and artistically adapted by Vasyl's wife – Liudmyla Zabashta); the reminiscences mirroring the 1950s–1980s Ukrainian realities. Apart from interesting details of life, relations and creative troubles of these masters, the mentioned texts distinctly render the spirit and general atmosphere of those times, as well as frames of minds, public and specifically considerate attitude of participants of those developments...